

TÜRK TARİHİ ÜZERİNE FRANSIZ ARŞİV KAYNAKLARI

İDRİS YÜCEL*
CAN ERHAN KIZMAZ**

ÖZ

Fransa, 16. yüzyılda gücünün zirvesine ulaşan ve Balkanlar üzerinden Orta Avrupa'ya ilerleyen Türk imparatorluğu ile siyasi ilişkiler geliştirmek istemiş, böylece Sultan Süleyman ve Fransa Kralı I. François arasında Türk-Fransız dostluğunun temelleri atılmıştı. 18. asra gelindiğinde özellikle 1789 Fransız İhtilali sonrası değişen dünya şartları ve Akdeniz'deki Fransız, İngiliz, Osmanlı ve Rus rekabeti bağlamında Türk-Fransız ilişkileri ters bir istikamete girdi. Fransa ve İngiltere Birinci Dünya Savaşı öncesinde Almanya'nın müttefiki olan Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşma planları yapmışlardır. 1921 Ankara ve 1923 Lozan anlaşmaları sonrasında, Atatürk dönemindeki Türk-Fransız ilişkilerindeki temel mevzular arasında Türkiye-Suriye sınırı, Hatay, Boğazlar'ın statüsü ve 400 yıl boyunca devam edegelen kapitülasyon imtiyazlarının aşamalı olarak sona erdirilmesinden kaynaklı çekişmeler yer alır. Türk-Fransız ilişkileri, kültürel, ekonomik, askeri ve siyasi zeminde yüzbinlerce sayfa arşiv belgesinin oluşmasına neden oldu. Fransa'daki arşivler geniş bir sınıflandırmaya ve zengin bir içeriğe sahiptirler. Fransa'da bulunan diplomatik arşivler, millî arşivler, Savunma Bakanlığı'na bağlı askeri arşivler ve Millî Kütüphane Türkiye tarihi ve Türk- Fransız ilişkileri üzerine yapılacak araştırmalarda son derece önemli birincil kaynaklara sahiptir. Ayrıca, Gallica BnF dijital arşivleri araştırmacılar için uzaktan erişimde büyük imkânlar

* 1. Yazar: Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara/TÜRKİYE, iyucel@hacettepe.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5498-3290

** 2. Yazar: Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü /TÜRKİYE, can.erhan67@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4858-5568

sunmaktadır. Yine, Fransa’da yer alan Osmanlı topraklarındaki Fransız Katolik misyonerlik örgütlerine ait koleksiyonlar da önemlidir. Çalışmada bu arşivlerin içerik ve önemlerine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arşiv, Diplomatik Arşivler, Fransa, Millî Arşivler, Osmanlı, Savunma Bakanlığı Arşivleri, Türkiye.

FRENCH ARCHIVE SOURCES ON TURKISH HISTORY

ABSTRACT

France sought to cultivate political relations with the Turkish Empire, which reached its apogee in the 16th century and expanded its influence into Central Europe through the Balkans. This led to the establishment of a bond of friendship between the Ottoman Sultan Süleyman and King François I of France. In the 18th century, the evolving political landscape in the wake of the French Revolution of 1789 and the growing competition between France, Britain, the Ottoman Empire and Russia in the Mediterranean led to a reversal in Turkish-French relations. Prior to the First World War, France and Britain devised a plan for the partition the territories of the Ottoman Empire, which was aligned with Germany. Following the 1921 Ankara and 1923 Lausanne treaties, the primary concerns in Turkish-French relations during the Atatürk period were the Turkish-Syrian border, Hatay, the status of the Straits, and the gradual termination of 400 years of capitulation privileges. The bilateral relationship between Türkiye and France has resulted in the creation of a substantial corpus of archival materials pertaining to a multitude of domains, including cultural, economic, military, and political matters. The archives in France, both public and private, are broadly categorised and rich in content. The diplomatic archives, national archives, military archives of the Ministry of Defence and the National Library in France constitute invaluable primary sources for research on the history of Türkiye and Turkish-French relations. Furthermore, the Gallica BnF digital archives provide researchers with the opportunity to access materials remotely. It is also worth noting the collections of French Catholic missionary organisations in the Ottoman territories in France, which are similarly worthy of consideration. This study discusses the content and importance of these archives.

Keywords: Archive, Diplomatic Archives, France, Ministry of Defense Archives, National Archives, Ottoman, Türkiye.

GİRİŞ

16. yüzyılın ilk devresinde Kutsal Roma Cermen İmparatoru V. Karl veya yaygın olarak kullanılan adıyla Şarlken'le mücadele hâlinde olan Fransa Kralları I. François ve II. Henri dönemlerinde Türk-Fransız ilişkileri başlamıştı. İtalya istikametinde genişleme sağlamak isteyen Fransa, 16. yüzyılda gücünün zirvesine ulaşan ve Balkanlar üzerinden Orta Avrupa'ya ilerleyen Türk imparatorluğu ile siyasi ilişkiler geliştirmek istemiş, böylece Sultan Süleyman ve Fransa Kralı I. François arasında Türk-Fransız dostluğunun temelleri atılmıştı. 1525 yılında Pavia'da Şarlken'e mağlup olan ve esir düşen I. François, annesi ve naibi Louise de Savoys aracılığıyla Kanuni Sultan Süleyman'a başvurarak yardım talep etti¹. Akabinde 1525 yılında ilk Fransız elçi Frangipani İstanbul'a ulaştı. Elçi, I. François'nın Kanuni'den Macaristan üzerine ilerleyerek Fransa'ya yardımda bulunulması talebini dile getirmişti. 1535'e gelindiğinde Jean de La Forest daimî surette İstanbul'a atanan ilk Fransız elçisi oldu². Forest, 1536 yılında Fransa ile Osmanlı Devleti arasında Fransa'ya iktisadi ve sosyal ayrıcalıklar tanıyan kapitülasyon anlaşmasını imzaladı. Böylece yaklaşık 250 yıl boyunca sarsıntısız şekilde devam edecek olan Türk-Fransız dostluk ilişkisinin temeli atılmış oldu³.

18. asra gelindiğinde özellikle 1789 Fransız İhtilali sonrası değişen dünya şartları ve Akdeniz'deki Fransız, İngiliz, Osmanlı ve Rus rekabeti bağlamında Türk-Fransız ilişkileri ters bir istikamete girdi. 1798 yılında Bonaparte, Osmanlı hegemonyasındaki Mısır'ı işgal etti. Böylece, 16. yüzyılda ilişkilerin kurulmasından itibaren ilk kez iki ülke birbirine savaş ilan etmiş oldu⁴. Her ne

1 Halil İnalcık, "Avrupa Devletler Sistemi-Fransa ve Osmanlı", **Doğu Batı Makaleler I**, Ankara 2009, s.247-248

2 İsmail Soysal, **Türk-Fransız Diplomasi münasebetlerinin ilk devresi**, TD, III, (1953), s.73; Türk-Fransız ilişkileri için ayrıca bk. Fernand Braudel, **La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II**, c.II, Paris 1966; E. Charrière, **Négociations de la France dans le Levant**, Collection de documents inédits sur l'Histoire de France, Cilt I, Paris 1848; Abdurrahman Çaycı, **Büyük Sahra'da Türk Fransız Rekabeti (1858-1911)**, TTK, Ankara 1995; Mehmet İpşirli, **Osmanlı-Fransız Münasebetlerinin Osmanlı Kitabî Kaynaklarında İşlenmesi Üzerine Gözlemler, Kanûnî'den Günümüze Türk-Fransız Münasebetleri**, Uluslararası Kolokyum, İstanbul 2012; İsmail Soysal, "Fransa, Türk-Fransız İlişkileri", **DİA**, XIII. Cilt, s.181.

3 Édith Garnier, **L'Alliance Impie, François Ier et Soliman le magnifique contre Charles Quint (1529-1547)**, Éd.Felin, Paris 2008, s.7.

4 İsmail Soysal, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1919-1984)", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 2, 1992, s.317.

kadar 1802 yılında Fransa ile barış yapılsa da Osmanlı Devleti artık İngiltere'yi merkeze almak üzere çok yönlü denge diplomasisine başvurmaya başladı. Fransızlar, 1820'lerde Yunan isyanını desteklemiş ve Navarin deniz savaşına katılmış, 1830'da Cezayir, 1881'de de Tunus'u işgal etmişti. Yüzyıl boyunca Osmanlı topraklarında çıkan çeşitli isyanları destekleyecek olan Fransa, Rusya karşısında Osmanlı Devleti'ne destek olmaktan da geri durmadı. 1853-1856 Kırım savaşında İngiltere ile birlikte Osmanlı'nın yanında Rusya'ya karşı savaştı.

19. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Lübnan ve Suriye üzerinde nüfuz oluşturmaya çalışan Fransa, Osmanlı Devleti'ni parçalama emellerini Birinci Dünya Savaşı'nda da devam ettirdi. Gerek Syces-Picot gerek Sevres anlaşmalarında Fransa'nın Osmanlı karşıtı politikaları somut bir biçimde gözlemlenebilir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Fransa ve İngiltere Almanya ile ittifak hâlinde olan Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşma planları yapmışlardır. Savaş sonrasında Fransa'nın payına Suriye, Hatay, Adana ve Maraş düşmüştür. Fransa, bölgedeki Ermenileri silahlandırarak Türklere karşı kullanmış, bu da o dönemde ciddi sorunlara yol açmıştır.

1921 Ankara ve 1923 Lozan anlaşmaları sonrasında, Atatürk dönemindeki Türk-Fransız ilişkilerindeki temel mevzular arasında Türkiye-Suriye sınırı, Hatay, Boğazlar'ın statüsü ve 400 yıl boyunca devam edegelen kapitülasyon imtiyazlarının aşamalı olarak sona erdirilmesinden kaynaklı çekişmeler yer alır.

Özetle 16. yüzyılın ilk çeyreğinde tesis edilen Türk-Fransız ilişkileri 17 ve 18. yüzyıllar boyunca gelişerek devam etmiş, Fransa, kapitülasyon ve imtiyazların da etkisiyle Osmanlı topraklarında en yüksek ticaret hacmine ulaşabilen Batılı devlet konumuna yükselmiştir. Hiç şüphesiz Türk-Fransız ilişkileri gerek Osmanlı gerek Cumhuriyet dönemlerinde kültürel, ekonomik, askerî ve siyasi zeminde yüzbinlerce sayfa arşiv belgesinin oluşmasına neden olmuştur. Fransız arşiv ve özel koleksiyonlarından istifade eden tarihçilerimiz çok değerli çalışmalar ortaya koymuşlardır. Ancak 21. yüzyılla birlikte gelen dijital devrim, bu kaynakların kesafetini ve yoğunluğunu bizlere bir kez daha hatırlatmış, araştırmaya ihtiyaç duyulan yüzlerce yeni başlığı beraberinde gün yüzüne çıkarmıştır. İncelememizde, Fransa'da yer alan Türk ve Osmanlı tarihine dair çok sayıda belgeyi barındıran arşivleri okuyucularımıza tanıtmayı hedefledik.

I. Fransız Arşivleri ve Kütüphaneleri

Arşiv kelimesi, etimolojik köken olarak, belgelerin muhafaza edildiği mekânı ifade eder. Bu kelimenin kökeni, eski Yunancada yönetme ve emir verme anlamlarına gelen ‘archein’ kelimesine ve bu kelimenin türevi olan ve üst düzey yöneticilerin evi anlamına gelen ‘arkheia’ kelimesine dayanır. Zamanla, bu kelime anlamını genişleterek resmî belgelerin korunduğu alanı temsil etmeye başlamıştır⁵. Arşivlerde belge olarak öncelikle el yazması veya basılı dokümanlar bulunur, ancak aynı zamanda bu dokümanların dijital, mikrofilm veya mikrofişler gibi orijinal kopyaları da yine arşivlerde saklanabilir.

Her arşiv kurumu kendi özelliklerine ve sınıflandırmalarına sahiptir. Arşiv envanterleri, “fon” adı verilen alt bölümlere ayrılmıştır. Fon, bir tüzel kişi tarafından üretilen tüm arşivleri (örneğin bir yardım derneğinin fonu), bir alt bölümünü (örneğin Kızılay Ankara Şubesi fonu) veya bir birey tarafından üretilen arşivleri (örneğin bir siyasetçinin fonu) ifade ettiği gibi belirli bir konuda benzer oldukları için bir araya getirilen belge koleksiyonlarını⁶ (örneğin XIX. Yüzyılda Osmanlı’da gayrimüslimler) da ifade eden bir terimdir. Bir fon “açıktır” (eğer tüzel kişi veya birey hâlâ faaliyet gösteriyor ve dolayısıyla arşiv üretmeye devam ediyorsa) veya “kapanmıştır” (üretici artık mevcut değilse)⁷. Fonlar ise seriler ve alt seriler şeklinde bir tasnife tabi tutulur.

İlgili fonlara ait serileri oluşturan belgeler bir kutuda (bu kutular arşivlerde karton olarak adlandırılmaktadır) saklanır. Ancak bir kutuda bulunan belgeler de kendi içlerinde tarihsel veya tematik olarak dosyalara bölünmüş olarak bulunabilirler. Her kutuya (kartona) bir *yer numarası* (cote) atanır. Yer numarası harf ve rakamların bir kombinasyonudur ve belgelerin bulunduğu seri ve alt seriye işaret eder: Örneğin 1789 sonrası döneme ait belgelerin saklandığı bölümde Fransa genel idaresine ait fonların bulunduğu F serisinin dinler ve mezheplerle ilgili alt serisi olan “cultes” alt serisine F/19 yer numarası atanırken, bu fondaki F/21 yer numarası “güzel sanatlarla” (beaux arts) ilgili belgeleri içeren kartondan oluşmaktadır.

5 Barbier, Jonathan, Mandret-Degeilh, Antoine, **Le travail sur archives**, Armand Colin, Malakoff 2018, s.14.

6 Farge, Arlette, **The Allure of the Archives**, Yale University Press, USA 2013, s.4.

7 Barbier, Jonathan, Mandret-Degeilh, Antoine, **Le travail sur archives**. Armand Colin, Malakoff 2018, s.24.

Fransa'daki arşivlerde de bu sistem uygulanmaktadır. Fonlar ve seriler genellikle tarihsel dönemlere ayrılır: 1790 öncesi fonlar “eski” seriler olarak (Ancien Régime), 1790 ile 1940 arasındaki fonlar “devrimci” ve “modern” seriler olarak ve 1940 sonrası fonlar ise “çağdaş” seriler olarak tanımlanır. Bu kronolojik seriler, daha sonrasında tematik serilere göre sıralanır ve harflerle eşleştirilir. Örneğin, Belediye Arşivleri'nde genel yönetim için D, Millî Arşivler'de 1789'dan sonraki bakanlıklar ve merkezi idareler için F, İl Arşivleri'nde genel yönetim için M harfi gibi. Ancak, aynı harf farklı yerlerde farklı serileri temsil edebilir: Örneğin, “İl Arşivlerinde L serisi, devrim dönemi (1790-1800) idarelerini ve mahkemelerini temsil ederken, Belediye Arşivlerinde bu harf, belediye maliyesiyle ilgili arşivleri tanımlamak için kullanılır⁸.”

“Alt serilerin sırası, seri harfinin önüne veya arkasına yerleştirilen bir rakamla belirlenir: Örneğin, Belediye Arşivlerinde doğrudan vergiler için 1G alt serisini bulabilir, burada kadastro kayıtlarını da inceleyebilirsiniz.” Alt seriler bazı alt başlıklara sahip olsalar da bazıları çok geniş tematik ve kronolojik kapsama sahiptir: Örneğin, “millî arşivlerde Genel Polis için (1789-1985) F/7 alt serisi veya İl Arşivleri'nde cezaevleri fonları için 2Y gibi⁹.”

Fransa'daki arşivler hem kamuya ait arşivler hem de özel arşivler olarak geniş bir sınıflandırmaya ve zengin bir içeriğe sahiptirler. Bu arşivler ve kütüphaneler aşağıdaki organizasyona göre tasnif edilmişlerdir. Makalemizin sınırları çerçevesinde, bu genel tasnifi vermekle birlikte, Türkiye'den arşivlerde araştırma yapmak için Fransa'ya gidecek olan akademisyen ve araştırmacıların en çok yararlanacakları Fransa Dışişleri Bakanlığına bağlı Diplomatik Arşivler, Millî Arşivler (Fransa Millî Arşivleri), Savunma Bakanlığına bağlı askerî arşivler ve Millî Kütüphane hakkında bilgi verip bu arşivlerin envanterlerinde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerini ilgilendiren belli başlı fonlardan ve serilerden bahsedeceğiz. Fakat burada bahsetmemekle birlikte Senato ve Ulusal Meclisin, her ikisinin de kendi arşiv hizmetine sahip olduğunu¹⁰ belirtmekte fayda görmekteyiz.

8 Barbier, Jonathan, Mandret-Degeilh, Antoine, **Le travail sur archives**. Armand Colin, Malakoff 2018, s.20.

9 Barbier, Jonathan, Mandret-Degeilh, Antoine, **Le travail sur archives**. Armand Colin, Malakoff 2018, s.20.

10 Barbier, Jonathan, Mandret-Degeilh, Antoine, **Le travail sur archives**. Armand Colin, Malakoff 2018, s.29.

I.1. Fransa Millî Arşivleri (Archives Nationales de France)

Fransa Millî Arşivleri üç ayrı yerde bulunmaktadır:

- a. Paris
- b. Fontainebleau
- c. Pierrefitte-sur-Seine

Millî Arşivler devletin merkezi idarelerinden ve yetkili organlarından gelen kamu arşivlerinin toplandığı, sınıflandırıldığı, korunduğu, restore edildiği, değerlendirildiği ve incelenmesi için iletildiği arşivlerdir. Bu arşivlerde kamu arşiv fonlarına ek olarak ulusal bir ilgiye sahip olan özel arşivler de bulunur. Bu özel arşivler, tüzel veya gerçek kişiler tarafından oluşturulmuş olan arşivlerdir ve bu kişiler, arşivlerini kendileri korumak yerine, onları yönetimi için Millî Arşivlere teslim etmeyi tercih etmişlerdir.

Millî Arşivlerin oluşma tarihi Fransız Devrimi'ne uzanmaktadır. 12 Eylül 1790 tarihinde, Anayasa Meclisinin arşiv hizmeti "Millî Arşivler" adını alır: aynı gün yayımlanan bir kararname, "Millî Arşivlerin, krallığın anayasasını, kamu hukukunu, kanunlarını ve bölümlere ayrılmasını belirleyen tüm eylemlerin gerçekleştiği yer olduğunu" belirtir. Ancak bu misyonlar millî arşivlerin rolünü netleştiren 25 Haziran 1794 tarihli bir yasa ile dört yıl sonra, I. Cumhuriyet döneminde, açıklığa kavuşturulur. O dönemde bazı temel prensipler belirlenir: "Millî Arşivlerin merkezileştirilmesi, bunların ulusun mülkiyeti olması, her vatandaşın bunlara serbestçe erişme hakkı ve son olarak ulusal bir arşiv ağı oluşturma gerekliliği"¹¹.

Fransa millî arşivlerine ek olarak diğer millî arşivler arasında önemli iki arşiv ise Deniz Aşırı Koloniler Millî Arşivleri (Les Archives Nationales d'Outre – Mer - ANOM) ile İş Dünyası Millî Arşivleridir (Les Archives Nationale du Monde du Travail – ANMT). Deniz Aşırı Koloniler Millî Arşivleri Aix-en-Provence'de bulunmaktadır. Üç asırdan fazla bir geçmişe sahip olan Les Archives Nationales d'Outre-Mer, farklı idari ve arşivsel geçmişe sahip iki büyük koleksiyona sahiptir. Bunlardan ilki "Fransız kolonilerinin XVII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar olan dönemde görev yapmış olan devlet sekreterlikleri ve bakanlıklarının arşivleri iken ikincisi 1954- 1962 yılları arasında bağımsızlık dönemlerinde, eski kolonilerden ve Cezayir'den

11 Barbier, Jonathan, Mandret-Degeilh, Antoine, *Le travail sur archives*, Armand Colin, Malakoff 2018, s.29.

aktarılan arşivlerdir. Ancak bu ikinci gruptaki arşivler, ilgili ülkelerde kalan yönetim arşivlerini içermemektedir¹².” Millî arşivler çatısı altında yer alan bir diğer grup ise İş Dünyası Millî Arşivleridir (Les Archives nationale du monde du travail – ANMT) ve Roubaix’de bulunmaktadır¹³.

Arşivlerde kayıt ve belgelere erişim sistemine örnek olması adına Paris’in banliyösü olan Pierrefitte sur Sein’de bulunan Fransa Millî Arşivleri’ndeki işleyişten bahsetmek yararlı olacaktır. Bu arşivden yararlanmak için danışmada kimlik kartınız ya da pasaportunuz ile kayıt yaptırıp üzerinde okuyucu numarası bulunan bir kütüphane kimliği almanız gerekmektedir. Hem millî arşivlerde hem de diplomatik arşivlerde kayıt işlemi çok kısa bir süre içerisinde gerçekleştirilmektedir. Makalemizin kaleme alındığı tarihte geçerli olan kurallar gereği kayıt işlemi gerçekleştirildikten sonradır ki kişisel işlem alanınızı (espace personel) kullanarak “Archives Nationales de France” web sitesi¹⁴ üzerinden uzaktan belge rezervasyonu yapılması mümkündür, fakat siparişi yapılan belgeler ertesi gün erişilebilir olacaktır. Belgelerin bir önceki gün 15.00’a kadar talep edilmesi gerekmektedir ve cuma günleri, cumartesi günleri de açık olan millî arşivlerde hafta sonu için talep edilecek belgeler, öğlen 12’den önce talep edilmelidir. Öncelik, belge siparişini okuma salonundaki bilgisayarlardan yapan okuyuculara verilmektedir: öğleden önce 15.00’a kadar yerinde talep edilen belgeler aynı gün araştırmacılara iletilmektedir. Çevrimiçi olarak dört belgeye kadar, mikrofilmler dâhil, rezervasyon yapılabilir. Ancak yerinde talep edildiğinde aynı gün için beş belge ve sekiz mikrofilm istenebilir. Konsülte edilen kutuların süresi uzatılabilir. Bu durumda kutular bir hafta boyunca gişede saklanacaktır.

Millî arşivlerde araştırmanıza başlamadan önce, araştırma konunuz ve başlangıç sorularınıza bağlı olarak, araştırmanız için gerekli belgeleri belirleyerek bir kaynak korpusu oluşturmanız gerekecektir. Böyle bir çalışma, arşiv fonlarının sınıflandırma sistemine aşina olmayı gerektirir, bunun için de hangi belgeyi nerede arayacağınızı ve neden belirli bir belgenin belirli bir fonda bulunduğunu anlamanız gerekmektedir. Dolayısıyla fonların hangi kurum ya da kişilerce oluşturulduğu ve tarihleriyle ilgili bilgiye ulaşmak oldukça aydınlatıcı olabilir. Millî arşivlerde yapılan araştırmada konu bazında araştırmadan çok fonlar ve ilgili fonların üretim tarihleri öne çıkmaktadır ki

12 <http://www.archivesnationales.culture.gouv.fr/anom/fr/Presentation/Historique.html>

13 <https://archives-nationales-travail.culture.gouv.fr/>

14 <https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/R62128>

bu da araştırmaya belgelerin üretildiği kurumları ve belgeleri üreten kişileri tespit etmekle başlamanın gerektiği anlamına gelir. Üreticiye göre araştırma prensibi, belgeleri oluşturan kurumların işleyişi üzerine bir çalışma gerektirir (bakanlık, yargı vs. gibi).

Türkiye’den giden araştırmacıların en çok ihtiyaç duyacakları arşivlerin başında Pierrefitte-sur-Seine koleksiyonu gelmesi nedeniyle bu arşiv koleksiyonları hakkında bir miktar detaylı bilgi sunmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Pierrefitte-sur-Seine’de bulunan millî arşivlerde belgeler genel olarak aşağıdaki kriterlere göre tasnif edilmişlerdir. Burada yakın dönem tarihi açısından önem arz edecek olan 1790 sonrasını kapsayan dokümanlar sunulmuştur. Arşivlerin genel içeriği aşağıdaki başlıklar hâlinindedir¹⁵.

- A. Yasalar ve Kararname Koleksiyonları (Collections de lois et de décrets)
- B. Seçimler (Élections et votes)
- C. Ulusal Meclisler (Assemblées nationales)
- D. Halkın Temsilcilerinin Görevleri ve Meclis Komiteleri (Missions des représentants du peuple et comités des assemblées)
- F. Bakanlıkların ve İdari Birimlerinin Ödemeleri (Versement des ministères et des administrations qui en dépendent)
- O. Kral’ın ve İmparator’un Konutu (Maison du Roi et de l’Empereur)
- Q. Millî Varlıklar ve Kamusal İşler (Biens nationaux et affaires domaniales)
- W. Olağanüstü Mahkemeler (Juridictions extraordinaires)
- Z. Özel ve Olağan Mahkemeler (Juridictions spéciales et ordinaires)
- Çeşitli Fonlar (Fonds divers)
- AD. Basılı Arşivler (Archives imprimées)
- AE. Fransa Tarihi Müzesi (Musée de l’Histoire de France)
- MF. Mikrofişler (Microfiches)
- MI. Tamamlayıcı Mikrofilmler (Microfilms de complément)
- SC. Millî Arşivler Mühür Koleksiyonu (Collection des sceaux des Archives nationales)

¹⁵ Barbier, Jonathan, Mandret-Degeilh, Antoine, **Le travail sur archives**, Armand Colin, Malakoff 2018, s.29 içinde bulunan sınıflandırma tarafımızca Türkçeleştirilerek alıntılanmıştır.

Harita ve Planlar (Cartes et plans)

N ve NN. Bütün Dünyadan Haritalar, Planlar, Bina Krokileri vs (Cartes, plans, dessins d'architecture, etc., du monde entier)

CP. Diğer arşiv serilerine sınıflandırılmış haritalar, planlar, mimari çizimler, fotoğraflar, vb. (Cartes, plans, dessins d'architecture, photographies, etc., classés dans d'autres séries d'archives)

Özel Fonlar (Fonds privés)

AB. Arşivlerin Organizasyonu ve İdaresi. Tek Belgeler ve Bilim İnsanlarının Belgeleri. Tezler. Kitapçıların Katalogları (Organisation et administration des Archives. Documents isolés et papiers d'érudits. Thèses. Catalogues des libraires)

AP. Kişisel ve Aile Arşivleri (Archives personnelles et familiales)

AQ. İşletmelere Ait Arşivler (Archives d'entreprises)

AR. Basın Arşivi (Archives de presse)

AS. Dernek Arşivleri (Archives d'associations)

Bu koleksiyonlar serilere ayrılır ve serilerin de genellikle alt serileri bulunmaktadır. Dolayısıyla detaylarda kaybolmamak için bu hiyerarşik sınıflandırma sisteminin akılda tutulması önemlidir. Millî arşivlerde Türkiye ile ilgili belgeler diplomatik arşivlerde olduğu gibi derli toplu bir bütünlük arz etmemektedir. Oluşturulan hesapla kişisel alan (espace personel) menüsüne girildikten sonra detaylı arama ile ilgili kutucuklara aranan sözcük yazılarak bu sözcüğün yer aldığı fonlara ve serilere ulaşılabilir.

1.2. Fransız Diplomatik Arşivleri (Les Archives Diplomatiques)

Fransa Dışişleri Bakanlığı (Minister des Affaires Etrangères – MAE) biri La Courneuve'de diğeri Nantes'da olmak üzere halka açık iki arşive sahiptir. Bu arşivlere ilaveten yine diplomatik arşivlerin bünyesinde yer alan iki araştırma kütüphanesi de mevcuttur¹⁶. La Courneuve arşivindeki belgelerin envanterleri merkezi idare ile yapılan yazışmalardan oluşurlar; Nantes arşivlerindeki belgelerin envanterleri ise diplomatik misyonların sonradan Fransa'ya taşınan arşivlerinden oluşmaktadır. Aynı şekilde Fransa dışında yaşayan Fransız vatandaşlarıyla yapılan yazışmalar da yine Nantes arşivinde bulunmaktadır.

16 <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/archives-diplomatiques/>

Fransız Dışişleri Bakanlığı'na bağlı arşivler XVII. Yüzyılda kurulmalarıyla birlikte farklı mekânlarda hizmet vermiştir. İlk olarak Louvre'da saklanan belgeler, arşiv yeri olarak seçilen farklı binalarda saklandıktan sonra son olarak Quai d'Orsay'e getirilmiştir. Quai d'Orsay'deki binanın belgelerin saklanması ve iletimine artık yanıt vermediğinin görülmesi üzerine La Courneuve'de yeni bir arşiv binası inşa edilmesine karar verilmiş ve 2009 yılından itibaren Paris'te bulunan dışişleri arşivleri bu binada hizmet vermeye başlamıştır. Bir oditoryum, bir sergi salonu, dinlenme alanları ve restorandan oluşan bu binada arşive gelenlerin belgeleri inceledikleri 150 sandalye kapasiteli bir okuma salonu bulunmaktadır¹⁷.

Nantes'da bulunan diplomatik arşivde ise bir okuma salonunun kurulmasıyla 1987 yılından itibaren araştırmacılara hizmet vermeye başlanmıştır¹⁸. Bu arşivde, diplomatik misyonların ve konsoloslukların sonradan Fransa'ya taşınan arşivleri yer almaktadır. 1994 yılında yeni bir binanın inşa edilmesi ve eski okuma salonunun 1997 yılında yenilenmesiyle günümüzdeki halini alan arşivin belge saklama kapasitesi de 27 km'den 37 km uzunluğa çıkarılmıştır¹⁹.

Her iki arşivde de toplamda 100 km uzunluğunda hem arşiv belgelerinden hem de çeşitli formlardaki eserlerden oluşan arşiv materyali yer almaktadır. Bunlar elçilik ve konsolosluk raporları, el yazmaları, resmî yazışmalar, uluslararası sözleşmeler, fotoğraflar, desenler, maketler, müze objeleri, haritalar ve planlardan oluşmaktadır. Aynı zamanda bu arşiv materyalinin bir bölümü süreç içerisinde dijital ortama aktarılmıştır. Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın Fransa'yı yabancı ülkelerde büyükelçilikler ve konsolosluklar ile temsil etme görevi dışında en önemli misyonlarından biri de Fransa dışında yaşayan Fransızların ve Osmanlı Devleti'nde yaşayan Katoliklerin himayesi olmuştur²⁰. Bu bağlamda Osmanlı Devleti zamanında Fransa'nın Osmanlı topraklarında uyguladığı dini himayeye yönelik çok önemli belgeler de bu arşivlerde bulunmaktadır. Bu nedenle, Cumhuriyet tarihi alanında ve Osmanlı tarihi alanında çalışan tarihçiler için bu arşivler önem arz etmektedir. Osmanlı

17 Archives du ministre des affaires étrangères. (2019). **Archives diplomatiques mode d'emploi**. Editions Archives and Culture. S.7

18 Archives du ministre des affaires étrangères. (2019). **Archives diplomatiques mode d'emploi**. Editions Archives and Culture. S.7.

19 Archives du ministre des affaires étrangères. (2019). **Archives diplomatiques mode d'emploi**. Editions Archives and Culture. S.7.

20 Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki himaye politikaları için bk. Halil İnalcık, "Avrupa Devletler Sistemi-Fransa ve Osmanlı", **Doğu Batı Makaleler I**, Ankara 2009, s.241-259.

- Fransız ilişkileri ve Cumhuriyet döneminde Fransa'yla sürdürülen siyasi ilişkiler bağlamında siyaset bilimciler için de bu arşivler zengin bir belge içeriğine sahiptirler. Birincil kaynak olma özelliğine sahip belgeler üzerine Fransa'daki diplomatik arşivlerde çalışma yapmak isteyen araştırmacıların bilmesi gereken diğer önemli bir husus da 1793 yılına kadar, özellikle, Doğu'daki yani Fransızların adlandırdığı şekliyle Levant'daki konsoloslukların yazışmalarından oluşan belgelerin Paris'te La Courneuve'deki arşivde değil, Fransa Millî Arşivleri'nde (Archives Nationales de France) saklanıyor olmasıdır. Bu tarihten sonraki konsolosluk yazışmaları ise La Courneuve'de bulunan Dışişleri Bakanlığı arşivinde bulunmaktadır fakat bununla beraber, büyükelçiliklerin ve konsoloslukların Fransa'ya getirilen arşivlerinin yer aldığı Nantes'daki arşivlerde 1793 yılı öncesi belgeler de bulunmaktadır. Konsolosluklar, noter hizmetleri de verdiği için, vasiyetnameler, evlilik belgeleri, doğum ve ölüm belgeleri gibi belgeler medeni bilgiler (etat civile) adı altında konsoloslukların arşivlerinde yer almaktadır. Bu nedenle, Fransa dışındaki herhangi bir bölgede yaşayan Fransızlar hakkında bir araştırma yapılmak isteniyorsa yine aynı şekilde Fransa Dışişleri Bakanlığı arşivlerinden bu konuda yararlanılabilir. Bu konu Türk tarih araştırmacılığı açısından da önem arz etmektedir çünkü Osmanlı topraklarına seyahat eden Fransızlarla ilgili belgeler de yine bu arşivlerde yer almaktadır.

Yukarıdaki bilgiler bağlamında, Paris'in Aubervilliers banliyösünde bulunan La Courneuve'de ve Nantes şehrinde bulunan diplomatik arşivlerdeki Türkiye'yi ilgilendiren belgeleri ve belge talep sürecini biraz daha ayrıntılı olarak ele alalım.

Diplomatik arşivlerin internet sitesine Fransız Dışişleri Bakanlığı (Ministère de L'Europe et des Affaires Etrangères) adresinden ulaşılmaktadır²¹. Siteye girildikten sonra, menüde karşımıza basit arama, yönlendirerek arama ve fonları araştırma seçenekleri çıkmaktadır. Araştırmak istediğimiz konuyu menüde yer alan bu arama seçeneklerini kullanarak yazdığımızda bu konuyla ilgili belgelerin yer aldığı fonlar ve bu fonlarda yer alan yer ve seri numaralarının yer aldığı envanterlere ulaşılabılır. Bu envanterlerin başlıklarının hemen altında bu belgelerin La Courneuve'deki arşivde mi yoksa Nantes'daki arşivde mi bulunduğu belirtilmektedir. Online olarak gerçekleştirilen bu arama faaliyeti uzaktan bağlanarak yapılabileceği gibi La Courneuve ve Nantes'daki okuma

21 <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/archives-diplomatiques/>

salonlarında bulunan ve belge arama işlemi için kullanılan bilgisayarlardan da yapılabilmektedir. Bu çalışmanın hazırlandığı tarih itibariyle okuma salonlarında bulunan bilgisayarlar dışında uzaktan erişimde bulunularak belge sipariş edilememektedir yani incelemek istediğimiz belgelerin bulunduğu yer numaralarının siparişlerini sadece okuma salonlarında yer alan bilgisayarları kullanarak gerçekleştirebiliriz. Ayrıca uzaktan erişimde araştırdığımız konuya ait materyalin hangi şekilde saklandığını (mikrofilm ya da fiziksel belge) tespit etmemiz mümkün olmamaktadır; mikrofilme aktarılmış olan belgeleri ve mikrofilm numaralarını sadece okuma salonlarında bulunan bilgisayarlarda görebilmekteyiz.

La Courneuve’de bulunan arşivdeki bilgisayarlardan siparişi verilen belgelerin kartonu aynı gün yaklaşık bir saat içinde araştırmacıya teslim edilmektedir. Bir gün içinde en fazla altı karton sipariş edilmesine izin verilmekte ve bir kartonun incelenmesi bitirilip teslim edilmeden, incelenmek için sipariş edilen diğer kartonlar verilmemektedir. Nantes’daki arşivde ise incelenmek istenen kartonların siparişleri gün içinde saat 13.00’a kadar gerçekleştirilebilmekte, saat 13.00’dan sonra belge siparişi yapılmamaktadır. Saat 13.00’a kadar siparişi gerçekleştirilen belgeler ise ancak ertesi gün hazır edilip incelenmek üzere araştırmacıya teslim edilmektedir. İki arşiv arasında belge siparişi ve teslim zamanlarıyla ilgili bu farkın da göz önüne alınmasında fayda bulunmaktadır. Mikrofilmlere ulaşmak için ayrıca bir belge talep işlemine gerek bulunmamaktadır, mikrofilm numarasını öğrendikten sonra okuma salonunun hemen dışında bulunan mikrofilmlerin depolandığı bölümden bu mikrofilmlere rahatlıkla ulaşılabilir. Fakat hem fiziksel belgeleri hem de mikrofilmleri incelemek için okuma salonuna girildiğinde arşivlere ait kimlik kartıyla okuma salonunda bulunan birimde yer rezerve edilmesi işlemi gerçekleştirilmelidir.

Diplomatik arşivlerin kütüphane kataloglarına ise “catalogue.bibliotheque-diplomatique.fr” adresinden ulaşılmaktadır. Kütüphaneden kitap siparişi için de Bibliotheque Stendhal adresi üzerinde, arşivlere kayıt olunurken verilen kimlik kartı bilgileri ve istenen diğer bilgiler girilerek bir hesap oluşturulmalıdır. Kütüphane hesabı oluşturulduktan sonra kütüphane kataloglarında istenen kitaplar aranıp sipariş edilebilmektedir. Kitap siparişleri uzaktan erişimle de yapılabilmektedir ve sipariş edilen kitaplar La Courneuve’deki arşivde aynı gün, Nantes’daki arşivde bir sonraki gün teslim edilmektedir. Kitap siparişi yapılırken dikkat edilmesi gereken en önemli husus sipariş edilmek

istenen kitabın hangi arşivin kütüphanesinde yer aldığına dikkat edilmesidir. Örneğin La Courneuve'deki arşivde çalışıyorsanız ve Nantes'daki arşivin kütüphanesinde yer alan bir kitabı sipariş ederseniz bu kitabın size ulaşması epey zaman alacaktır.

Diplomatik arşivlerin internet sitesinde ayrıca arşivlerin açılış kapanış saatleri ile tatil günleri de yer almaktadır. Arşivlere araştırma yapmak için gidecek olan araştırmacıların mutlaka önceden bu siteyi inceleyip arşivlerin açık olup olmadığı konusunda bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. Hem La Courneuve'de hem de Nantes'da bulunan arşive şehir merkezlerinden nasıl ulaşılacağı bilgisi de yine Diplomatik Arşivlerin internet sitesinde yer almaktadır.

1.2.1. Fransız Diplomatik Arşivleri Envanterleri

Diplomatik arşivlerdeki belgeler hem tematik ve hem de kronolojik olarak tasnif edilmişlerdir. Burada yalnızca kronolojik tasnifi ele alacağız. Belgeler kronolojik olarak 1896 yılından önceki ve 1896 yılından sonraki dönem olmak üzere iki ana döneme göre bölümlenmiştir.

1896 yılından önceki merkezi idare ve diplomatik misyonlar arasındaki yazışmaların belgeleri siyasi, konsolosluk... vs. gibi değişik seriler altında kronolojik olarak organize edilmiş hâlde yer almaktadırlar. Büyükelçilikler ve diğer diplomatik misyonlarla yapılan yazışmalar *siyasi yazışmalar* (*correspondance politique*) serisini oluşturmaktadır. Konsolosluklarla yapılan yazışmalar siyasi ve ticari yazışmalar (*correspondance politique et commerciale*) serisi altında yer almaktadır. Eğer bu yazışmalar ağırlıklı olarak politik içeriğe sahiplerse *konsolosluk yazışmaları* (*correspondance politique des consuls*) serisi altında yer almaktadırlar. Bu yazışmalara ek olarak gönderilen notlar ve raporlar ise seri içinde raporlar ve belgeler (*memoires et documents*) başlığı altında yer almaktadır²². Ayrıca EC (Etat Civil) serisinde Osmanlı ve sonra da Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan Fransız vatandaşlarına ait medeni durum (doğum, ölüm, evlilik, vs.) bilgilerinin yer aldığı belgeler bulunmaktadır.

Siyasi Yazışmalar (La Correspondance Politique- CP) bakanlık ve dış temsilcilikler (büyükelçilikler, tam yetkili temsilciler, maslahatgüzarlar

22 Archives du ministre des affaires étrangères. (2019). **Archives diplomatiques mode d'emploi**. Editions Archives and Culture. S.26.

vs.) arasında yapılan yazışmalardan oluşan yaklaşık 14.250 cilt belgeden oluşmaktadır²³. Bu belgeler bulunan ülkedeki siyasi hayatı, Fransa ve üçüncü ülkelerle yapılan görüşmeleri ve askeri harekâtları ele alan belgelerdir. Bu seride Türkiye ile ilgili yer alan bazı yer numaraları şunlardır:

133 CP Turquie (1570 – 1896)

134 CP Turquie/Supplement

Denizcilerin, tüccarların ve Fransa dışında ikamet eden Fransızların haklarının ve çıkarlarının korunması 1793 yılına kadar deniz bakanlığının sorumluluğundayken, bu sorumluluk aynı yıl dışişleri bakanlığına geçer. Konsoloslukların görevi temelde ticari çıkarların ve yurtdışında yaşayan Fransızların haklarının korunması olmakla birlikte siyasi konular da konsolosların sorumluluk alanına girmektedir. 1826 yılından itibaren yapılan yazışmalar Konsolosluk Yazışmaları (La Correspondance des Consuls – PO) serisi altında toplanır ve konsolosluklara göre alt serilere bölünür; bunlar da yaklaşık 1100 cilt tutmaktadır²⁴. Türkiye’deki konsolosluklarla yapılan yazışmalar bu serinin alt serilerinde yer almaktadır. Örneğin bunlardan İstanbul ve genel diplomatik mevzuların yer aldığı konsolosluk yazışmalarından oluşan seriler şunlardır:

166PO/E/1-871 Répertoire Numérique Des Archives Rapatriées De L’ambassade De France À Constantinople XIXe s.- 1914

423QO/585-697 Turquie 1814-1902 Correspondance avec le corps diplomatique

Raporlar ve Belgeler (Memoires et documents) serisindeki belgeler 1400’lü yıllardan 1896 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır. 50 MD/2 -184 arası katalogları kapsayan bu seride pek çok konuda Fransız diplomatik misyonunda görevli kişilerin raporları ve belgeleri yer almaktadır. Aşağıdaki seri doğrudan Türkiye’yi ilgilendiren belgeleri içermektedir:

Mémoires et document Turquie [Orig.]-1896 FRMAE 50MD

23 Archives du ministre des affaires étrangères. (2019). **Archives diplomatiques mode d’emploi**. Editions Archives and Culture. S.28.

24 Archives du ministre des affaires étrangères. (2019). **Archives diplomatiques mode d’emploi**. Editions Archives and Culture. S.28.

Farklı Siyasi Konular (Affaires Diverses Politiques- ADP) (Farklı Siyasi İşler, XVII. Yüzyıl – 1815 – 1896 yılları arası) serisi doğrudan ticareti ilgilendiren belgelerden oluşmadığı için bu belgeler ayrıca tasnif edilmişlerdir. Bunlar kişilere, misyonlara, seyyahlara, izin isteklerine ve farklı bilgilere ait belgelerden oluşmaktadır. Afrika, Hint, Çinhindi (Indochine), Okyanusya, yurtdışındaki Fransızların durumu, polis raporları ve dinî yardımlar gibi alt serilere bölünmüştür. Alt serilerin çoğu 1814-1815 civarından başlayıp 1896'da sonlanmaktadır. Bu seride *75ADP Affaires Diverses Politiques/ Turquie (1815 – 1896)* serisi Türkiye ile ilgili belgelerin yer aldığı seridir. Ayrıca Fransa dışında yaşayan Fransız vatandaşlarıyla ilgili istatistiklerin ve 1848-1872 yılları arasında gerçekleştirilen nüfusa yönelik anketlerden oluşan belgelerin bulunduğu (Etats des Français a l'Etranger) fonds *28ADP (1833 – 1872)* serisi ile Fransa dışında bulunan dinî kurumlara (misyonlar), okullara ve hastanelere yapılan yardımların (secours religieux) yer aldığı *67ADP (1815-1896)* serisi özellikle önem arz etmektedir.

Osmanlı Devleti içinde yaşayan Fransızlara ait doğum, ölüm, evlilik, nüfus kayıt ve emlak vs. bilgilerinin (Etat Civile) yer aldığı seriler arasında *195 EC (İzmir, 1794 – 1925)*, *167PO/A Série A 1599 – 1973 Consulat De France A Constantinople-İstanbul* (1896 Öncesi döneme ait belgelerin yanında 1896 sonrası özellikle İkinci Dünya Savaşı ve sonrası belgelerin de yer aldığı bu seride evlilik belgeleri, diğer belgeler, pasaportlar, mali konular ve telgraflar yer almaktadır.) alt serileri yer almaktadır.

1897 yılından itibaren arşivler kronolojik tasnifin yanında konulara göre de tasnif edilerek daha sistematik bir yapıya kavuşurlar. Fakat envanterler incelendiğinde görüleceği gibi tarihsel ayrımlarda net bir çizgi bulunmamaktadır. Aşağıda verilen bazı serilerde 1896 yılı öncesine ait yazışmalarla 1896 yılı sonrasına ait yazışmalar aynı seri içinde yer alabilmektedir. Bu nedenle belge araştırılması yapılırken envanterlerin titiz bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

Kronolojik ve metodolojik olarak tasnif edilmiş olan ve *yeni seri* olarak adlandırılan *Siyasi ve Ticari Yazışmalar- Yeni Seri (La Correspondance Politique et Commerciale Nouvelle Serie 1897-1918)* serisinde ülkenin iç ve dış siyaseti, askerî konular, dinî, sosyal ve idari sorunlara ait belgeler bulunur. Bu seri 60 adet alt seriye bölünmüş olan toplam 4313 ciltten oluşmaktadır²⁵.

25 Archives du ministre des affaires étrangères. (2019). **Archives diplomatiques mode d'emploi**. Editions Archives and Culture. S.30.

Correspondance politique et commerciale (CPCOM), Nouvelle série / Levant / Questions générales 1897-1914 serisi içinde ilgili tarih aralığı içinde Türkiye ile ilgili belgeler yer almaktadır:

206/CPCOM Correspondance politique et commerciale (CPCOM),
Nouvelle série / Turquie (1897-1918)

Correspondance politique et commerciale Levant-Questions générales
1907-1916 FRMAE 175CPCOM (Nouvelle Serie)

311CCC (1796-1901) (İzmir Konsolosluğu)

Birinci Dünya Savaşı ve hemen sonrası Türkiye ile ilgili belgelerin bulunduğu seri: Seri A – Guerre, Savaş Dönemi Siyasi ve Ticari Yazışmalar (*Correspondance politique et commerciale Guerre*) 1914-1918 FRMA Serie A- Guerre (1914 – 1918) (Savaş) serisi ve Seri A – Paix (barış) serilerinde bulunmaktadır. Bu seride Türkiye ile ilgili belgelerin yer aldığı alt seriler ve yer numaraları şunlardır:

FRMAE Serie A – Guerre 1CPCOM/845 – 46 – 47- 48 (Guerre – Savaş);
1CPCOM/948- 978 (Guerre – Savaş)

FRMAE Serie A – Paix (1914-1920) 4CPCOM – paix avec la Turquie
(Türkiye ile barış)

Ayrıca Nantes'taki arşivlerde yer alan *Répertoire Numérique Des Archives Rapatriées De L'ambassade De France À Constantinople 166PO/E/872-998* serisinde 1896 yılı öncesine ait yazışmalarla birlikte 1913-14 yıllarına ait yazışmalar yer almakta ve savaşın başlangıç dönemine ait belgeler bulunmaktadır.

Coğrafi bölgelere göre tasnif edilmiş olan İki Savaş Arası Dönemi Kapsayan Arşivler (1918-1940) başlıklı seri öncelikle (Z) Avrupa, (Y) Genel ve uluslararası işler, (C) idari işler şeklinde tasnif edildikten sonra, seri B- Amerika, seri K- Afrika, seri P- Tunus, seri M- Fas, seri E- Levant şeklinde alt serilere ayrılmıştır. Burada Türk tarihçilerini ilgilendiren belgelerin bulunduğu seri E- Levant serisidir. E-Levant serisindeki temel başlıklar aşağıdaki gibidir:

50CPCOM Correspondance politique et commerciale (CPCOM) /
E-Levant Turquie (1920 -1939): siyasi ve ticari yazışmalara ait belgeler

51CPCOM Correspondance politique et commerciale Série E - Levant
Turquie 1918-1940: siyasi ve ticari yazışmalara ait belgeler

166PO/E/1-871 (1937- 38-39 Répertoire Numérique Des Archives Rapatriées De L'ambassade De France A Constantinople XIXe S.- 1939). 1937, 1938, 1939 yıllarına ait yazışmaların bazıları da yine bu seri içinde yer almaktadır.

FRMAE 52CPCOM (1914 – 1936) CPC-E-Levant 1918-1940, Turquie - Français en Turquie - Ottomans en France 1914-1936: Türkiye'deki Fransızlarla, Fransa'daki Osmanlılara ait belgeler yer almaktadır.

FRMAE 66RC Relations commerciales Turquie 1919-1940: Türkiye ile ticari ilişkiler.

Avrupa, Asya-Okyanusya, Afrika-Levant, Amerika şeklinde coğrafi bölgelere göre tasnif edilmiş olan *Siyasi Arşivler (1945 sonrası)* başlıklı seri Avrupa Birliğinin kuruluşundan sonra yeniden tasnif edilmiş ve Avrupa Birliği, Kıta Avrupası, Amerika ve Karaipler, Kuzey Afrika, Ortadoğu, Asya-Okyanusya, Afrika ve Hint Okyanusu şeklinde 7 bölge hâlinde yeniden düzenlenmiştir. 4-5 yıllık zaman dilimlerine göre sınıflandırılmış olan belgeler 1990'lı yılların başlarına kadar olan dönemi kapsamaktadır.

Yakın dönem tarihçilerinin yararlanacağı belgeleri içeren önemli serilerden biri de 1945 sonrası Politik Arşivlerdir. Fakat genel kronolojik tasnif olarak yukarıda bahsettiğimiz 1896 öncesi ve 1896 sonrası ayrımı tematik olarak tasnif edilmiş olan siyasi yazışmalar serileri için de geçerli olmamakta, pek çok seride 1896 yılı öncesi ve sonrasına ait belgeler bir arada bulunmaktadır. Siyasi yazışmaları içeren İstanbul'daki önce Büyükelçilik sonra konsolosluk ve Ankara'daki büyükelçilik yazışmalarından belgeleri içeren önemli fonların serilerini aşağıda verdik; fakat makalemizin sınırlarını göz önünde tutarak İzmir, Trabzon, Bursa, Edirne, Mersin, Adana gibi şehirlerde bulunan konsolosluklarla yapılan yazışmaların bulunduğu belgelerin serilerini bu listeye dâhil etmedik.

Siyasi yazışmalar fonunda Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerini ilgilendiren belgelerin bulunduğu önemli seriler şunlardır:

36PO/1/1-727 1919-1952

36PO/2/1-142 Ankara (ambassade) 1952-1963

36PO/3/1-35 1943-1944: Fransız Ulusal Kurtuluş Komitesi ve Fransız Geçici Cumhuriyet Hükûmetinin Türkiye'deki Temsilciliği (Ankara ve İstanbul) (Délégation en Turquie (Ankara et Istanbul) du Comité

français de Libération nationale et du gouvernement provisoire de la République française)

36PO/4/1-277 1963-1979

36PO/5/1-99 1980-1985

36PO/6/1-184 1986-1990

36PO/7/1-157 1925-1971

37PO/1 Archives de l'ambassade de France à ANKARA Chancellerie consulaire 1925-1965

37PO/2/1-24 Chancellerie consulaire de l'ambassade de France à Ankara 1963-1990

38PO/1/1-110 Archives rapatriées de l'ambassade de France à Ankara Service culturel 1944-1969 (Service de coopération et d'action culturelle de l'ambassade de France en Turquie (Ankara)

38PO/1/1-110 1944-1969

38PO/2/1-34 (1953) 1968-1980

38PO/2007009/1-163 (1948) 1960-1999 (2005)

759PO/1/1-80 1967-1982 Service de presse de l'ambassade de France en Turquie (Ankara)

Fransa İstanbul Büyükelçiliği (Ambassade de France à Constantinople)

166PO/A Série A. « Fonds Saint-Priest » 1528-1820

166PO/B/1-... Série B - Période révolutionnaire et début du XIXe siècle (1767) 1792-1830 (1874)

166PO/C/1-376 Série C - Correspondance politique arrivée et départ avec le ministère des Affaires étrangères 1830-1913

166PO/E/1-871 Série E - Dossiers thématiques XIXe siècle-1918

166PO/D Série D - Correspondance consulaire, dite « correspondance avec les Echelles » XVIIIe siècle-1914. (Bu serinin alt serileri farklı şehirlerde bulunan konsolosluklarla yapılan yazışmalara ait belgeleri içermektedir)

Büyükelçilik Konsolosluk Şansölyesi, Konsolosluk daha sonra da Fransa İstanbul Başkonsolosluğu (Chancellerie consulaire de l'ambassade, consulat puis consulat général de France à Constantinople (Turquie))

167PO/A/ 1-359 Série A 1599-1973

168PO/1/1-18 Haut-Commissariat de la République française à Constantinople. Papiers Picard, conseiller technique pour les travaux publics (novembre 1918-août 1923)

Fransa İstanbul Başkonsolosluğu (Consulat général de France à Istanbul (Turquie))

285PO/B/1-308 Série B 1850-1969

Ayrıca, *Europe TURQUIE 1981-1985 1930INVA/5560 à 1930INVA/5604* özellikle Cumhuriyet tarihçileri ve siyaset bilimi alanında çalışan akademisyen ve araştırmacılar için 1981-1985 yılları arasında Türkiye'nin iç siyasi durumu, ticari faaliyetleri, uluslararası kuruluşlarla ilişkileri, Fransa ile siyasi ilişkileri ve genel konular hakkında belgeleri içeren önemli bir seridir.

I.3. Savunma Bakanlığı Arşivleri (Service Historique de la Défense de Vincennes)

Fransız Savunma bakanlığı veya diğer bir ifadeyle askerî tarih arşivi (Service historique de la Défense) 17. yüzyıldan beri askerî işlerden sorumlu bakanlıkların merkezi idareleri ile Fransız ordusunun kurmay, servis ve birlikleri ayrıca jandarma tarafından üretilen belgeyi muhafaza etmektedir. Gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet dönemlerinde, bilhassa da Kurtuluş Savaşı yıllarında Fransa ile olan askerî temasların yoğunluğu göz önünde bulundurulunca Fransız askerî tarih arşivinin tarihçiler adına önemi göz ardı edilemez. Fransız askerî tarih arşivi 450 kilometreden fazla belge, 18 milyon fotoğraf ve 50 bin civarında haritaya ev sahipliği yapmaktadır ve yalnızca Fransa'nın değil, Avrupa, Orta Doğu ve hatta dünyanın pek çok uzak bölgesinin tarihine ışık tutacak türden dünyanın en değerli arşivleri arasında yer almaktadır²⁶. Vincennes, Châtellerault, Cherbourg, Brest, Lorient, Rochefort, Toulon, Caen, Le Blanc ve Pau'da yer alan askerî tarih arşivleri birimleri arasında Türkiye tarihi açısından en önemlisi Vincennes'da yer alan

26 <https://www.servicehistorique.sga.defense.gouv.fr/ses-missions>

Chateau de Vincennes arşivleridir. Örneğin 1 M 1616 seri numaralı envanter 1676 yılından başlayarak 19. yüzyılın ikinci yarısına uzanan süre zarfında Osmanlı Devleti'ne dair pek çok askerî ve tarihi belgeyi içerir. İleri dönemlere ait bir envanter olaraksa GR 10 T 432 – 438 seri numaralı fon 1946-1972 yılları arasında Türkiye'deki Fransız askerî ataşelerinin hazırladığı raporlar ile elçilik tarafından hazırlanan Türkiye'nin iç politikası, güvenlikle ilgili meseleleri ve dış ilişkileri gibi hususlara dair pek çok doküman barındırır. Bir diğer örnek olarak da GR/7/N/3209/2-GR/7/N/3266 serileri verilebilir. Bu seriler 1919-1940 yıllarını kapsamakta olup *1919-1924 1. Dünya Savaşı Sonrası* ve *1924-1940 Askerî ataşeler dönemi* şeklinde iki ana gruptan oluşur.

I.4. Millî Kütüphane (Bibliothèque Nationale de France -BnF)

Kökeni XIV. yüzyılda V. Charles'ın kütüphanesine kadar giden Fransa'daki en eski kütüphanelerden biridir Bibliothèque Nationale de France (BnF). Kurulduğundan beri Fransız hükümdarlarına ait olan Kraliyet Kütüphanesi, Fransız Devrimi sonrasında ulusun mülkiyetine geçer ve herkesin kullanımına açık bir kütüphane statüsüne bürünür ve böylece günümüzdeki Fransa Millî Kütüphanesi'nin de temeli atılmış olur²⁷.

İleri düzey araştırmalara, özellikle akademik araştırmalara yanıt verecek kapsama ve materyale sahip olan BnF, ayrıca başka kütüphanelerde bulunması zor olan eserleri de barındırması nedeniyle genel okuyucuların da isteklerine yanıt vermektedir. BnF, birkaç kütüphanenin bir araya gelmesinden oluşur. Bunlar, Fransa eski Cumhurbaşkanı François Mitterrand'ın ismini taşıyan ve en önemlilerinden olan François Mitterrand yerleşkesi, Arsenal Kütüphanesi (la bibliothèque d'Arsenal), Opera Kütüphanesi ve Müzesi (la bibliothèque – musée Opera, Opera Garnier'de bulunmaktadır) ve Avignon'da bulunan Jean-Vilar Kütüphanesidir (la Maison de Jean – Vilar).

Bugün 1790 sonrası dönemi araştıran akademisyen ve araştırmacıların en çok yararlandığı kütüphane olan François Mitterrand Kütüphanesi'nde genellikle Eski Rejim'den (ancien regime) sonraki çağdaş koleksiyonlar bulunmaktadır. Araştırmacılar bu kütüphanede, el yazmaları, audiovisüel materyaller, haritalar, planlar gibi farklı tipteki koleksiyonlara erişebilmektedirler. Millî Kütüphane'de 13 milyondan fazla basılı eser, 300.000 adet civarında el yazması, 15 milyon civarı gravür ve fotoğraf, 800.000 adet harita belgesi,

27 <https://www.bnf.fr/fr/francois-mitterrand>

bir milyondan fazla işitsel, video ve multimedya formatında doküman, nota defteri, kostüm, afiş, tiyatro programı, eski para bulunmaktadır. Bunların dışında, BnF, 160.000 kitap ve 80.000 dergiden oluşan elektronik arşive de sahiptir²⁸.

BnF Katologları aşağıdaki şekildedir²⁹:

- a. Genel Katalog (catalogue générale – catalogue.bnf.fr)
- b. BnF Arşive ve El Yazmaları Kataloğu (BAM – archivesetmanuscrits.bnf.fr)
- c. Fransa Kolektif Kataloğu (ccfr.bnf.fr) (Fransa'daki kütüphanelerde muhafaza edilen 30 milyondan fazla dokümanın yerini belirlemek için kullanılmaktadır)
- d. Dijitalleştirilmiş El Yazmaları Kataloğu
- e. Mandragore (El yazmaları departmanının görsel veya resim veri tabanı)
- f. Data.bnf.fr (Genel kataloğun ve el yazmaları kataloğunun arama motorları tarafından endekslenen bir bölümünü içerir)
- g. Basılı Kataloglar (Bazı fonlar ve uzmanlık alanı belgeleri, henüz dijitalleştirilmemiş olan basılı veya el yazması dosya veya kataloglarda fişlenmiştir.)

Fransa Millî Kütüphanesi bünyesinde yer alan diğer kütüphaneler Arsenal, Opera kütüphane ve müzesi ve Avignon'da bulunan Maison Jean Vilar kütüphanesidir. Arsenal Kütüphanesi Temmuz 1934'ten beri Millî Kütüphane'ye bağlıdır. Bu kütüphanede, Orta Çağ dönemine ve modern döneme ait el yazmaları, basılı kitaplar, periyodik yayınlar, özel koleksiyonlar, haritalar, baskılar ve partiyonlar bulunmaktadır³⁰. Palais Garnier'de bulunan ve 1935'ten beri Millî Kütüphane'ye bağlı olan Opera Kütüphane - Müzesi

28 François Mitterand sitesinde araştırmacılara verilen **BnF Bibliothèque nationale de France** başlıklı bilgilendirme broşüründen alınan güncel bilgilerdir.

29 François Mitterand sitesinde araştırmacılara verilen **BnF Bibliothèque nationale de France** başlıklı bilgilendirme broşüründen alınan güncel bilgilerdir.

30 Barbier, Jonathan, Mandret-Degeilh, Antoine (2018, October 24), **Le travail sur archives**, Armand Colin, Malakoff 2018, s.41.

ise opera, lirik sanat ve bale tarihine dair oldukça zengin koleksiyonlar sunar. Bu kütüphanede ayrıca, Garnier Operası'nda sahnelenen yapımlar ve gösteriler hakkında önemli kaynaklar bulunmaktadır. Maison Jean Vilar ise Avignon'da bulunan ve 1979'dan beri halka açık olan, BnF'nin Paris'in dışında yer alan tek kütüphanesidir. Burada, Jean Vilar ve Avignon Festivali tarihine dair arşivler (el yazmaları, kostüm maketleri, afişler, programlar, TNP repertuarındaki metinler, basın makaleleri, konferanslar ve gösterilerin ses ve görüntü kayıtları vb.) bulunmaktadır³¹.

Bu bilgilere ilaveten Gallica, BnF ve BnF bünyesindeki kütüphanelerin dijitalleştirilen belgelerinin arama tabanıdır³². İnternet üzerinden 8 milyondan fazla dokümana serbest erişim sağlamaktadır. Ayrıca sadece okuma salonlarından erişilebilen Gallica- intra muros versiyonu da bulunmaktadır Gallica – intra muros'da bulunan dokümanlar yayın hakları nedeniyle internet üzerinden erişime açılmayan dokümanlardır. Bu özellikleriyle Gallica dünyada en zengin içerik sunan dijital kütüphanelerden biri olma özelliğine sahiptir.

I.5. Fransız Misyonerlik Arşivleri

Fransa'da yer alan bir diğer önemli arşiv grubu Osmanlı topraklarında ve Türkiye'de faaliyet göstermiş olan Fransız Katolik misyonerlik örgütlerine aittir. Fransız Katolik misyonerler, Osmanlı topraklarında ilk olarak faaliyete başlayan gruptur. Katolik misyon örgütlenmeleri arasında Cizvitler, Kapusenler, Dominikenler, Asampsiyonistler, Lazaristler ve Frerler Osmanlı sahasında en aktif olan gruplardır. Bu gruplar Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarından Irak Eyaleti'ne kadar Anadolu'nun birçok önemli şehrinde geniş bir örgütlenme ağı gerçekleştirmiştir. Bu örgütler, İstanbul, İzmir, Eskişehir, Trabzon, Adana, Mersin, Kayseri, Sivas ve Diyarbakır gibi Anadolu'nun önemli yerleşim birimleri ve Osmanlı Devleti'nin güney eyaletlerinde misyon istasyonları teşkil ederek çok sayıda okul, hastane ve yetimhane tesis etmişlerdir. Bu örgütlere ait koleksiyonlar başlıca Paris ve Lyon'da bulunmaktadır. Paris'te yer alan önemli misyonerlik arşivleri arasında Kapusen, Dominiken ve Lazarist misyonunun kadın örgütlenmesi

31 Barbier, Jonathan, Mandret-Degeilh, Antoine (2018, October 24), *Le travail sur archives*, Armand Colin, Malakoff 2018, s.41.

32 <https://www.gallica.bnf.fr>

olarak kabul edilen Les Filles de la Charite misyonunun arşivleri ile Cizvit tarikatına ait koleksiyonlar önemlidir³³.

Fransa'da bulunan bir diğer önemli misyonerlik arşivi Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı Lyon'da yer alan *Œuvres Pontificales Missionnaires* bünyesinde yüzbinlerce belgeden oluşan koleksiyondur³⁴. Lyon'da bulunan bu arşiv Katolik misyon örgütlenmelerinin mektup ve yazışmalarının merkezi niteliğindedir. Arşiv kataloğunda *E Serisi* kapsamındaki E1- E33 fonları arasında yer alan bölüm, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı ve Cumhuriyetin erken dönemlerinde Bulgaristan'dan Anadolu, Suriye, Lübnan ve Irak'ın güneyine dek uzanan topraklarda faaliyet gösteren Fransa menşeli Katolik misyon örgütlerinin dokümanlarına ev sahipliği yapmaktadır.

33 <https://www.fillesdelacharite-province-bfs.fr/archives/>

34 <https://www.opm-france.org/centre-de-documentation-et-archives/>

SONUÇ

Fransa'daki arşivler hem kamuya ait arşivler hem de özel arşivler olarak geniş bir sınıflandırmaya ve zengin bir içeriğe sahiptirler. Türkiye'den arşivlerde araştırma yapmak için Fransa'ya gidecek olan akademisyen ve araştırmacıların en çok yararlanacakları arşivler arasında diplomatik arşivler, millî arşivler, Savunma Bakanlığı'na bağlı askeri arşivler ve Millî Kütüphane yer almaktadır. Diplomatik arşivlerdeki belgeler hem tematik hem de kronolojik olarak tasnif edilmiştir. Fransız Savunma bakanlığı veya diğer bir ifadeyle askeri tarih arşivi, Fransa ile olan askeri temasların yoğunluğu göz önünde bulundurulunca tarihçiler adına önemli bir kaynaktır. Fransa'da yer alan bir diğer önemli arşiv grubu, Osmanlı topraklarında ve Türkiye'de faaliyet göstermiş olan Fransız Katolik misyonerlik örgütlerine aittir. Bu örgütlere ait koleksiyonlar başlıca Paris ve Lyon'da bulunmaktadır. Fransa'daki kütüphaneler arasında önde gelenleri ise özellikle yakın dönem tarihçilerini ilgilendiren Millî Kütüphane bünyesinde bulunan François Mitterrand Kütüphanesi ve Gallica BnF dijital kütüphanesidir. Gallica BnF, internet üzerinden 8 milyondan fazla dokümana serbest erişim sağlamaktadır. Gerek iletişim ve ulaşımın kolaylaşması gerekse dijital devrimin sağladığı imkânlar dolayısıyla Fransız arşiv kaynaklarının önem ve yoğunluğu her geçen gün daha da fazla anlaşılmaktadır. Bu durum, her iki ülke tarihi ve ilişkileri adına onlarca yeni araştırma konusunu da beraberinde gün yüzüne çıkarmıştır. Türkiye'de yetişen tarihçilerin Fransızcaya iyi derecede hâkim olması ve bu arşivlerden yararlanılarak meydana getirilecek olan çalışmalarda pay alması önemlidir.

İntihal Taraması Plagiarism Detection	Bu makale intihal taramasından geçirildi. (https://intihal.net/) <i>This paper was checked for plagiarism. (https://intihal.net/)</i>
Etik Beyan Ethical Statement	Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. <i>There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.</i>
Yazar Katkıları Author Contributions	İY (% 50) CEK (% 50)
Açık Erişim Lisansı Open Access License	Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. <i>This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License</i>

KAYNAKÇA

Archives du ministre des affaires étrangères. (2019). **Archives diplomatiques mode d'emploi**, Editions Archives and Culture.

Barbier, Jonathan, Mandret-Degeilh, Antoine, (2018, October 24), **Le travail sur archives**, Armand Colin, Malakoff 2018.

Biliotheque de recherche, site François mitterrand – **araştırmacılara yönelik bilgilendirme broşürü**, 2020.

Braudel, Fernand, **La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II**, Cilt I, Paris 1966.

Charrière, E., **Négociations de la France dans le Levant, Collection de documents Inédits sur l'Histoire de France**, Cilt I, Paris 1848.

Çaycı, Abdurrahman, **Büyük Sahra'da Türk Fransız Rekabeti (1858-1911)**, TTK, Ankara 1995.

Farge, Arlette, **The Allure of the Archives**. Yale University Press. USA 2013.

Garnier, Édith, **L'Alliance Impie, François Ier et Soliman le magnifique contre Charles Quint (1529-1547)**, Éd.Felin, Paris 2008, s.7.

<http://www.archivesnationales.culture.gouv.fr/anom/fr/Presentation/Historique.html>

<http://www.archivesnationales.culture.gouv.fr/chan/chan/fonds/EGF/SA/SAPDF/Egfn-m.pdf>

<https://archives-nationales-travail.culture.gouv.fr/>

<https://www.bnf.fr/fr/francois-mitterrand>

<https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/archives-diplomatiques/>

<https://www.fillesdelacharite-province-bfs.fr/archives/>

<https://www.gallica.bnf.fr>

<https://www.opm-france.org/centre-de-documentation-et-archives/>

<https://www.servicehistorique.sga.defense.gouv.fr/ses-missions>

<https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/R62128>

İnalcık, Halil, “Avrupa Devletler Sistemi-Fransa ve Osmanlı”, **Doğu Batı Makaleler I**, Ankara 2009, s.241-259.

İpşirli, Mehmet, **Osmanlı-Fransız Münasebetlerinin Osmanlı Kitabî Kaynaklarında İşlenmesi Üzerine Gözlemler, Kanûnî’den Günümüze Türk-Fransız Münasebetleri**, Uluslararası Kolokyum, İstanbul 2012.

Organisation des Archives en France, (2024), FranceArchives. <https://francearchives.gouv.fr/fr/section/87098469>

Séries M Et Mm Ordres Militaires Et Hospitaliers Universités Et Collèges Titres Nobiliaires. Mélanges. Archives Nationales. Retrieved April 9, 2024.

Soysal, İsmail, “Fransa, Türk-Fransız İlişkileri”, **DİA**, XIII. Cilt, s.181.

Soysal, İsmail, “Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1919-1984)”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 2, (1992), s.315-365.

Soysal, İsmail, **Türk-Fransız Diplomasi Münasebetlerinin İlk Devresi**, TD, III, 1953.